

Перші Чорноморські морські училища

У статті прослідковано історію заснування та діяльності морських навчальних закладів на півдні України наприкінці XVIII ст.

В статтє показана історія основания и деятельности морских учебных заведений на юге Украины в конце XVIII в.

З історії Чорноморського флоту написано чимало наукових праць, але питання підготовки спеціалістів для морського флоту в Україні в останній чверті XVIII — на початку ХХ ст. у них не висвітлювалося. Поодинокі факти з історії Чорноморських морських навчальних закладів зустрічаємо в роботах Ф. Веселаго [1], С. Огородникова [2]. Також у цей час публікувалися збірники документів, де відклались документи з історії морських училищ в Україні, насамперед — Повне зібрання законів Російської імперії, Збірники військово-історичних матеріалів, Архів графів Мордвинових.

В історичній літературі радянського періоду, навіть тій, що стосується освіти і культури XVIII — початку ХХ ст., історія морських навчальних закладів України висвітлена дуже слабо. Іноді про них тільки згадуються, як наприклад у дослідженні М. Шабаєвої «Очерки истории и педагогической мысли народов СССР XVIII — первой половины XIX вв.», яке було видано у Москві в 1973 р. А тому це питання потребує ґрунтовного наукового вивчення.

Наприкінці XVIII ст. внаслідок успішного завершення російсько-турецьких війн, було приєднано до складу Російської імперії Північне Причорномор'я — південні землі нинішньої України. На нових територіях було засновано ряд нових міст — Херсон, Миколаїв, Севастополь, Одеса. З цього часу розпочався процес закріплення Росії на Чорному морі. В Херсоні, а згодом і в Миколаєві розпочалося будівництво кораблів для Чорноморського флоту, але для того, щоб забезпечити могутність флоту потрібна була велика кількість кваліфікованих морських офіцерів та матросів.

У перші роки існування флоту особовий склад морських офіцерів комплектувався моряками Балтійського флоту — колишніми випускниками Петербурзького-Морського кадетського корпусу [3], а також солдатами з регулярної армії. Наприклад, контингент морських артилеристів для Чорноморського флоту було укомплектовано із 300 армійських канонірів і офіцерів, яких перевели на флот за розпорядженням О. В. Суворова [4]. Таким чином комплектувати флот було незручно і економічно не вигідно. Стан речей вимагав заснування морських навчальних закладів ближче до чорноморського узбережжя. Тому, близько 1782 р., було вирішено відкрити Морський кадетський корпус у Херсоні [5]. До цього корпусу зараховувалися діти місцевих службовців, дворян, різночинців для підготовки перших офіцерів флоту — штурманів, а також кораблебудівників. Останніх, як правило готували із різночинців.

Розвиток цього училища тісно пов'язаний з діяльністю Г. О. Потьомкіна. На його прохання Катерина II дала дозвіл на переведення учнів із Петербурзької грецької гімназії, що проходили курс морських наук, до Херсонського кадетського корпусу [6]. Перевід відбувся в 1789 р., коли в Херсон були відправлені штурмани Іван Борисов, Іван Жданов, 2 мічмани і 23 учні. В серпні 1789 р. вони прибули до Херсону і почали працювати [7].

У 1790 р. І. Жданов рапортував князю Потьомкіну «...виховано тут 27 чоловік, їх навчено морській навігації, частково маневруванню, властивостям і побудові різних похідних шеренг, назвам приладдя, практичним діям при управлінні судном на морі...», а також радився: «чи не послати їх на кораблі, які плавають у морі». На що Потьомкін написав резолюцію: «Практика потрібна теорії, навіть в малому морі, яким є наше» [8].

Термін навчання в Херсонському кадетському корпусі складав 4 роки, і з 1792 р. почалися щорічні випуски мічманів і гардемаринів. Ось деякі дані про чисельність перших випусків: 1792 р. — 14 чоловік, 1793 р. — 13 чоловік, 1795 р. — 21 чоловік, 1796 р. — 26 чоловік [9].

У 1792 р. із Херсона до Миколаєва було переведено Чорноморське Адміралтейство з головним командиром і деякими майстернями. Цей крок було зроблено в зв'язку з тим, що Миколаїв займав вигідне стратегічне становище, а місцевість більш сприяла будівництву кораблів і особливо спуску їх на воду [10]. Разом з цим було вирішено перевести в Миколаїв і кадетський корпус, для цього в місті збудували приміщення на 360 чоловік [11]. Передбачалося забезпечити цей заклад новою літературою з питань будівництва кораблів англійською та французькою мовами та планами кораблів вітчизняного і зарубіжного флоту. В 1795 р. відбувся перевід корпусу до Миколаєва і в цьому ж році відбувся випуск на флот 21 чоловіка.

На новому місці керівником кадетського корпусу став капітан 1-го рангу Микола Львович Язиков. На утримання корпусу щорічно відпускалося 43 тис. крб., а для вихованців було введено мундир на зразок Морського кадетського корпусу м. Петербурга [12].

У лютому 1792 р. командиром Чорноморського флоту і портів було призначено віце-адмірала Н. С. Мордвинова [13], тоді ж він отримав від Катерини II завдання розробити план запровадження в Миколаєві двох училищ — штурманського і корабельної архітектури [14]. При цьому Мордвинов повинен був урахувати побажання покійного Г. О. Потьомкіна з цього питання. Нові училища мали готувати 130 офіцерів та унтер-офіцерів, 80 штурманів і шкіперів, 50 корабельних майстрів, 100 інших майстрів — слюсарів, ковалів, столярів, креслярів і т.д., саме таку кількість кваліфікованих спеціалістів вимагали штати Чорноморського флоту [15]. Але за часів Катерини II це завдання виконано не було.

Зі смертю Катерини II і вступом на престол Павла I погляд на значення і роль Чорноморського флоту змінився. Комітет освіти при Адміралтейств-Колегії ухвалив, що достатньо мати один кадетський корпус у Петербурзі, а в новозбудованому приміщенні краще відкрити штурманське училище та училище корабельної архітектури [16].

Штати цих навчальних закладів було затверджено 20 серпня 1798 р., водночас було визначено кошторис на утримання персоналу — 2 кухарів, 2 пекарів, 2 пивоварів, 2 квасоварів і 15 ґликів із флотських команд [17]. За штатом 1798 р. у штурманському училищі мало навчатися 271 чоловік, а в училищі корабельної архітектури — 50 чоловік¹⁸. На утримання штурманського училища виділялося 2 3501 крб., а на утримання училища корабельної архітектури — 7 320 крб.

На час відкриття нових училищ — у вересні 1798 р., кадетський корпус було розформовано, а всі його вихованці за результатами екзаменів випущені на флот або зараховані на навчання до нових училищ. Ці навчальні заклади було розміщено в приміщенні, тепер уже колишнього, кадетського корпусу і забезпечено необхідним приладдя та великою кількістю рідкісних речей, серед них: моделі великих і малих суден, комплекти одягу, зброї, колекція екземплярів морського світу. Також в училищі була колекція чавунних російських медалей, зібрання срібних та мідних монет кіммерійських царів, міста-держави Ольвії, Римської та Корсиканської держав [19]. В училищі були добре обладнані фізичний кабінет та бібліотека, а також типографія училища та

Адміралтейства, в якій друкувалися книги, зокрема і для потреб училищ [20].

Комітет освіти при Адміралтейств-Колегії затвердив наступні предмети для вивчення в штурманському училищі: правопис, арифметику, геометрію, англійську мову, малювання, креслення планів, тригонометрію, навігацію, астрономію, еволюцію, геодезію, застосування карт і морських інструментів [21]. Для навчання ж учнів в училищі корабельної архітектури було затверджено: правопис, арифметику, алгебру, геометрію, тригонометрію, вищу математику, креслення і розрізи, механіку, гідравліку, теорію будівництва кораблів, англійську мову. В кожному училищі його вихованці відповідно до успіхів поділялися на три класи, по закінченню кожного з яких мали проходити практику на кораблях у морі або при адміралтейських майстернях і суднобудівних верфях [22].

Директором новостворених Чорноморських училищ було призначено віце-адмірала Марка Івановича Войновича, який дуже багато зробив для училищ. Впродовж 1802–1805 рр. при штурманському училищі було збудовано друкарню, для проведення практичних занять на училищному дворі обладнано учбовий фрегат «Денниця». В систему виховання М. І. Войнович ввів сценічні виступи, побудував в училищі театральну сцену, щоб вихованці самі для себе готували спектаклі. На прем'єри вистав в училище запрошувалися місцеві жителі [23]. На допомогу директору для нагляду за учителями і вихованцями, за вказівкою головного командира Чорноморського флоту, були призначені — капітан 1-го рангу Поскочин, в училище корабельної архітектури — корабельний майстер Беляев [24]. 25 років в училищах викладав математику і латинську мову П. І. Суворов [25], окрім нього, в новостворених училищах працювали колишні викладачі кадетського корпусу — майор Жданов, капітан Борисов, мічман Барладан, поручик Гавриленко.

Вихованці, які успішно закінчили курс наук випускалися із штурманського училища в штурмани офіцерського рангу, а із училища корабельної архітектури — в галерні, ластові і машинні підмайстри, зважаючи на їх успіхи в училищі.

Окрім вище зазначених училищ, в Миколаєві діяло Морське артилерійське училище [26], яке було відкрите Морським відомством у Херсоні в 1794 р., а в 1795 р. переведено до Миколаєва [27]. Розташовувалося училище на мисі Пороховий.

Морське артилерійське училище з п'ятирічним терміном навчання охоплювало дворянських дітей 12–16-річного віку, які вже повинні були мати знання за 3–4 класи семінарії. Метою цього училища була підготовка унтер-офіцерів корпусу морської артилерії.

Управління даними навчальними закладами на державному рівні до 1796 р. здійснювало Чорноморське Адміралтейство і зокрема намісник півдня України — Г. О. Потьомкін, а згодом ця функція перейшла до рук головного командира Чорноморського флоту і портів. До 1796 р. про всі дії і кроки цих училищ Потьомкін, а згодом і командувач флоту звітували лише перед Катериною II, оскільки Чорноморське Адміралтейство функціонувало незалежно від Адміралтейств-Колегії [28]. У 1796 р. Чорноморське Адміралтейство було підпорядковано Адміралтейств-Колегії [29] і всі питання, що стосувалися Чорноморських морських училищ вирішував Комітет освіти при Адміралтейств-Колегії. На місці ж справами училищ займалися Чорноморське Адміралтейство і головнокомандувач Чорноморського флоту і портів, які й звітували перед Комітетом освіти.

Отже, приєднання і освоєння півдня України, будівництво флоту і нових міст зумовили становлення і подальший розвиток в Україні навчальних закладів морського профілю, орієнтованих на підготовку спеціалістів для морського флоту і Чорноморського Адміралтейства. Серед перших морських училищ можна виділити — Херсонський кадетський корпус, Чорноморське штурманське училище, Чорноморське училище корабельної архітектури та

Примітки:

1. Веселаго Ф. Краткая история русского флота. — СПб., 1983.
2. Огородников С. Ф. Исторический обзор развития и деятельности морского ведомства. — СПб., 1902; Огородников С. Ф. Из прошлого (Черноморские морские училища) // Морской сборник. — 1900. — № 12.
3. Огородников С. Из прошлого ... — С. 87.
4. Сацкий А. Г. Первая боевая эпопея Черноморского флота // Вопросы истории. — 1987. — № 11. — С. 80.
5. ДАМО. — Ф. Р5901. — Оп. 1. — Спр. 53. — Арк. 2.
6. Там само.
7. Ордера князя Потемкина-Таврического // Записки Одесского общества истории и древностей. — Одесса, 1860. — Т. 4. — С. 369.
8. Материалы для истории русского флота. — СПб., 1895. — Т. XV. — С. 293.
9. Огородников С. Из прошлого ... — С. 89.
10. Аркас З. А. Начало учреждения русского флота на Черном море и действия его в 1778–1798 гг. // Записки Одесского общества истории и древностей. — Одесса, 1860 — Т. 4. — С. 369.
11. Полное собрание законов Российской империи. — СПб., 1830. — Т. XXIII — № 17028.
12. Материалы для истории русского флота. — СПб., 1895. — Т. XV — С. 433.
13. Орлик О. В. Адмирал Н. С. Мордвинов и создание Черноморского флота // Новая и новейшая история. — 1999. — № 4. — С. 179.
14. Полное собрание законов Российской империи. — Т. XXIII. — № 17028.
15. Рапорт и предположения князя Потемкина-Таврического об устройстве Черноморского флота в Николаеве // Московский сборник. — 1855. — № 11.
16. ДАМО. — Ф. Р5901. — Оп. 1. — Спр. 53. — Арк. 4.
17. Полное собрание законов Российской империи. — Т. XXV. — № 18634.
18. Там само. — Т. XLIV. — Ч. I. Книга штатов. — С. 311.
19. ДАМО. — Ф. Р5901. — Оп. 1. — Спр. 53. — Арк. 5.
20. Ковалева О. Ф., Чистов В. П. Очерки истории культуры Южного Прибужья. — Николаев, 2000. — Т. 1. — С. 96.
21. Полное собрание законов Российской империи. — Т. XXV. — № 18634.
22. Там само. — № 18634.
23. ДАМО. — Ф. Р5901. — Оп. 1. — Спр. 53. — Арк. 5–7.
24. Огородников С. Из прошлого ... — С. 94.
25. Прохор Игнатъевич Суворов, учитель Морского корпуса и Штурманского училища в Николаеве // Морской сборник. — 1855. — № 10. — С. 29–33.
26. Удод О. П. Середня та вища освіта на Україні (кінець XVIII — перша половина XIX ст.) // УІЖ. — 1970. — № 6. — С. 87.
27. Николаеву 200 лет: сборник документов и материалов. — К., 1989. — С. 6.
28. Полное собрание законов Российской империи. — Т. XXII. — № 16240.
29. Там само. — Т. XXIV. — № 17545.